

Iz dokumenata, posebno iz govora na javnim skupovima radnika, vidi se teška socijalna situacija zaposlenih – niske nadnice u odnosu na troškove života (iako se ne pominje današnja "potrošačka korpa", osnovni troškovi života za četveročlanu porodicu dati su na str. 81), visoka eksploatacija, pogoršani uslovi rada i života (stambena oskudica, ne higijenski stanovi), te posleđično loš standard i oboljevanje mnogih zaposlenih. Iz biografija sindikalnih aktivista, priloženih u napomenama uz osnovni tekst, vidi se da su posleđično, zbog uslova rada, zatvorskih uslova i drugih teškoća, mnogi od njih umrli od tuberkuloze relativno mladi.

Mnogi sporovi između pojedinih sindikalnih saveza sadrže neke od osnovnih sporova koji će, daleko zaoštrenije i teže u ekonomskom i političkom smislu, izbiti u praksi druge Jugoslavije. Sporovi oko usvajanja Pravilnika MSO, budžeta i drugog, kao da nagoveštavaju sukobe republika oko doprinosa, pravaca razvoja pojedinih republika – jednom rečju, svih sporova koji su doprineli raspadu druge jugoslovenske države.

Savremeni čitalac može da oseti aktuelnost ovih dokumenata kroz stalno ponavljanje fundamentalnih problema sindikalne organizacije, ali i srpskog

društva u celini. Naime, opet smo na početku – sindikat treba da postane ekonomsko-interesna organizacija, kolektivno pregovaranje prolazi kroz početnu fazu, privatni poslodavci onemogućavaju zaposlenima da se sindikalno organizuju, ne uplaćuju doprinose za zdravstveno i socijalno osiguranje. Nezaposlenost je među najvišima u Evropi – 39%. Zaključak koji se može izvesti po nama je sledeći: sindikati koji danas zastupaju (ili se bore za taj status) zaposlene u Srbiji, treba da svoju strategiju odvoje od političkih stranaka. U prošlosti je bilo isuviše podređivanja sindikata strankama, na štetu sindikalnog pokreta u celini. Možda je vreme da se izvuku pouke iz takve prakse, a podstaknute upravo zbornikom dokumenata iz perioda između dva svetska rata.

Treba istaći doprinos istoričara Milice Milenković, naučnog savetnika Instituta za noviju istoriju Srbije, koja se poduhvatila nezahvalnog i veoma delikatnog posla priređivanja istorijske građe. Uz ostalo, ovaj posao nije ni izbliza tako cenjen u nas kao u razvijenijim naučnim sredinama. Dokumenti ove interesantne građe biće značajni za istoričare, a takođe i za savremene čitaoce.

Dr Dubravka STAJIĆ

Milan Vesović, Kosta Nikolić, *Ujedinjene srpske zemlje* (Ravnogorski nacionalni program), Beograd 1996, str. 335

Četnički pokret Draže Mihailovića bio je česta tema naučne (ali i nenaučne) historiografije koju su, međutim, zbog ideoloških podvojenosti u srpskom društvu, pratile brojne kontroverze. Zbog snažnog uticaja politike na historiografiju, do sredine osamdesetih godina, pokret nije proučavan na principima istorijske nauke. Ovaj složeni fenomen naše bliske prošlosti sagledavali su, svako iz svog ugla: pobednički komunistički pokret koji nije bio spreman da ostavi nauci slobodu u traganju za istinom; i, na dru-

goj strani, brojna emigrantska štampa i literatura u dijaspori koja je pišući pretenciozno o ovoj problematici takođe nudila crno-belu sliku. Ozbiljnije istraživanje četničkog pokreta iz ugla koji nije određen politikom prisutno je u našoj historiografiji tek poslednjih desetak godina.

Među poslednjim radovima koji nastoje da bez političke i ideološke pristranosti pruže kritički objektivni prikaz političke delatnosti Ravnogorskog pokreta spada i ova knjiga dr Milana Vesovića i

mr Koste Nikolića. Dva saradnika Instituta za savremenu istoriju različite generacije ne susreću se prvi put s ovom problematikom. Nedavno su pripremili za štampu knjigu svog pokojnog kolege Milana Matića *Ravnogorska ideja u štampi i propagandi četničkog pokreta 1941-1944*, Beograd 1995. godine, a autori su i brojnih priloga sa ovom tematikom u naučnoj periodici.

Knjiga se sastoji iz studije (11-151) i 50 izabranih dokumenata i priloga iz ravnogorske štampe i publicistike (155-321 str.) od kojih je većina (43) prvi put objavljena. Objavljeno je i 7 fotografija koje prate opisivane događaje i karta "Velike Srbije" po projektu Stevana Moljevića.

Istraživanje je utemeljeno na solidnoj izvornoj osnovi i literaturi. Okosnicu izvorne građe čini *Četnička arhiva* u Arhivu Vojnoistorijskog instituta u Beogradu i objavljena dokumentacija u zbornicima i tematskim zbirka: *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije*, tom XIV, knj. 1, Beograd 1981. i N. Petranović, M. Zečević *Jugoslovenski federalizam – Ideje i stvarnost* tom I, Beograd 1987. U velikoj meri korišćena je i ravnogorska štampa i publicistička literatura. Obiman činjenički materijal korišćen u radu se uglavnom sastoji od: proglasa, rezolucija, programa, naredbi, elaborata, pisama i priloga u štampi ideologa četničkog pokreta Draže Mihailovića. Literature o centralnom problemu istraživanja nema, ali su za širi tematski okvir korišćeni radovi B. Petranovića, M. Matića i aktera događaja Z. Vučkovića i Ž. Topalovića.

U uvodu (11-32) autori su, oslanjajući se na najnoviju literaturu, ukazali na sve probleme rešavanja srpskog nacionalnog pitanja od njegovog otvaranja u Prvom srpskom ustanku 1804. godine do aprilskog rata 1941. godine. U najkraćim crtama izloženi su osnovni elementi u nacionalnoj politici Srbije – ideja o oslobađanju srpskog naroda i misao o zajedničkoj srpskoj državi. Knez Miloš Obrenović je nacionalno ujedinjenje nastojao da ostvari sticanjem nezavisnosti

Srbije a potom pomaganjem neoslobođenog dela srpskog naroda sve dok se ne stvori nezavisna država koju bi sačinjavale Srbije, Bosna i Hercegovina, stara Srbija i Crna Gora. Osnovne ideje o budućoj srpskoj državi na Balkanu prvi put su iznete u Načertaniju Ilije Garašanića 1844. godine. Realizacija ove ideje podrazumevala je uključivanje i drugih naroda u zajedničku državu, što je kod srpskih političara, krajem 19. i početkom 20. veka, stvorilo dilemu: da li ujedinjenje Srba treba ostvariti u velikoj Srbiji ili Jugoslaviji.

U Prvom svetskom ratu srpska vlada se opredelila za jugoslovensko rešenje koje joj se činilo optimalnije iz dva razloga: prvo, prihvatanjem Londonskog ugovora (opcija Velike Srbije u koju bi bili uključeni još Bosna i Hercegovina, Slavonija, Srem, Bačka, Južna Dalmacija i severna Albanija) umesto Austro-Ugarske došla bi Italija i Srbija bi opet bila ugrožena od jedne moćne države; drugo, saveznici su od Srbije tražili znatne teritorijalne ustupke – veći deo Makedonije Bugarskoj a deo Banata Rumuniji. Najvažnija posledica ujedinjenja bila je, zaključuju autori, da je srpski nacionalni pokret, koji je najviše energije utrošio u stvaranje zajedničke države, prešao u period defanzivnosti zbog biološke istrošenosti srpskog naroda u ratu (str. 16).

Na samoj srpskoj političkoj sceni, posle stvaranja Kraljevine SHS, nije postojala saglasnost oko karaktera nacionalnih odnosa u zemlji, što je imalo za posledicu da srpska nacionalna politika nije formulisana u međuratnom periodu. Ništa nije učinjeno ni na teritorijalnom zaokruživanju ekonomskog, kulturnog i duhovnog srpskog prostora. Jedinina institucija koja je uoči rata počela da se bavi srpskim nacionalnim pitanjem bio je Srpski kulturni klub. Autori su koncizno izložili osnovne smernice nacionalne politike Srpskog kulturnog kluba koje su bile temelj za nacionalni program Ravnogorskog pokreta: stvaranje političkog fronta koji bi zaštitio minimum nacionalnih interesa i obrazovanjem federalne je-

dinice *Srpske zemlje* sa sedištem u Skoplju u kojoj bi se u jednom nacionalnom pokretu okupili svi Srbi.

U centralnom delu knjige, bez ambicija da sagledaju četnički pokret Draže Mihailovića u celini, autori su izložili samo ravnogorsku opciju rešenja srpskog pitanja, državnog uređenja i socijalne i ekonomske politike. Proklamujući kao svoj osnovni zadatak sprovođenje nacionalne akcije u svim oblastima života, ideolozi četničkog pokreta su razvili konzistentnu političku teoriju države i društva. Stoga ovaj rad ima karakter izučavanja političke misli jednog, makar i malog, dela srpskih građanskih političara.

Kompozicija rada prilagođena je samom sadržaju. Koncipirana je u sedam poglavlja od kojih svako predstavlja tematsku celinu. Iz same kompozicije rada naslućuje se čvrst metodološki stav autora da u svakom poglavlju sagledaju po jedan segment Ravnogorskog nacionalnog programa, kako bi na kraju, u epilogu, analizirali razloge njegovog neuspeha. Poglavlja su obrađena hronološki sa problemskim okosnicama, tako da slede tok događanja.

U prvom poglavlju *Nacionalna i politička načela Ravnogorskog pokreta* autori su izložili formiranje vojne komande četničkog pokreta i njegovog političkog krila – Centralnog nacionalnog komiteta. Komitet je doneo nacionalni program četničkog pokreta koji je imao u prvom planu, pored srpskih ciljeva, borbu za obnovu Jugoslavije, koja će se zasnivati na potpuno drugačijim načelima od prethodne, osim u jednom: u njoj bi srpski narod i dalje imao vodeću ulogu.

Analizirajući politiku Ravnogorskog pokreta do Svetosavskog kongresa, autori zaključuju da je nacionalna politika bila najvažnija tačka njihovog programa ali da je u centru svih projekcija i planova bila romantičarska vizija srpskog naroda i njegove predodređenosti da bude Pijemont južnih Slovena. Ova vizija, međutim, morala je da se izmeni usled promena koje je nosio rat, naročito jačanja suparničkog pokreta i međunarodnih okolnosti.

U trećem poglavlju detaljno su izloženi tok i odluke Svetosavskog kongresa. Prezentirajući obiman činjenički materijal o naznačajnijem skupu Ravnogorskog pokreta u toku rata, autori se nisu ograničili samo na iznošenje relevantnih istorijskih izvora "koji sami po sebi govore" već su dali sopstveno tumačenje. Analizirajući odluke Kongresa da se Jugoslavija konstituiše kao trojna federacija, navode da su one donete u uslovima kada je suparnički narodnooslobodilački pokret pod vodstvom komunista već doneo svoj program.

Naredna poglavlja *Popularizacija i razrada odluka Kongresa, Srpski nacionalni pokret u NDH, Kritika komunističkog rešenja nacionalnog pitanja i Ekonomsko uređenje i socijalna politika* obrađuju tematiku koja je precizno određena naslovima. Osim razmatranja nacionalnog programa četničkog pokreta kroz izlaganje ekonomskih, političkih i socijalnih programa, u knjizi se provlači analiza društvenih odnosa u Jugoslaviji uoči rata i tokom njegovog trajanja.

U Epilogu umesto zaključka, autori nastoje da analiziraju presudne faktore za poraz Ravnogorskog pokreta. Ovde je uočljiv njihov antiideološki prilaz ovoj temi, jer opisanu pojavu sagledavaju iz različitih uglova. Presudan faktor za poraz Ravnogorskog pokreta, zaključuju oni, bila je međunarodna konstelacija snaga. Suparnički, komunistički, pokret uspeo je da se izbori da SSSR, njegov ideološki saveznik, učestvuje u oslobađanju Srbije, što je konačno odredilo ishod građanskog rata u Jugoslaviji. Za uslove u samoj zemlji u kojima je četnički pokret poražen, autori navode: "Na drugoj strani, uspavano i tromo srpsko patrijarhalno društvo nije moglo da se odupre revolucionarnom fanatizmu i mesijanskoj veri u svetlu budućnost. Takođe, milicijski karakter četničke vojske (ratovanje na kućnom pragu) nije imalo izgleda na uspeh u sukobu sa ideološkom vojskom koja nije imala milosti ni prema sebi ni prema svojim protivnicima" (str. 114).

U drugom delu knjige objavljen je korpus dokumenata i priloga iz ravnogorske štampe i publicistike koji se odnose na osnovnu temu istraživanja i pojačavaju njenu izvornu osnovu. Ovi izvori mogu se podeliti na tri grupe: idejne osnove, nacionalno pitanje i društveno uređenje i socijalno-ekonomski program. Unutar svake grupe izvori su razvrstani hronološki po datumu nastanka. Tekstovi su autentični i integralni osim jednog, koji je zbog obima dat u

skraćenoj verziji. Smatramo da je ovakav prilog koristan naročito kada se radi o osetljivoj temi kao što je ova, jer skeptični čitalac može kritički da preispita naučno utemeljenje tumačenja i vrednosnih sudova autora. Stoga ocenjujemo da je knjiga Milana Vesovića i Koste Nikolića nezabilazna literatura za objektivno sagledavanje četničkog pokreta Draže Mihailovića.

Mr Dragan ALEKSIĆ

Dragomir Lončar, Ljubodrag Dimić, Branko Petranović,
– Bibliografija i biobibliografija, Beograd 1996.

Odlaskom sa životne scene, prof. dr Branko Petranović ostavio je za sobom čitavu biblioteku svojih radova, koji ga čine "najplodnijim savremenim jugoslovenskim i srpskim istoričarem", a zbog kojih je, još za života, nazvan *Institut Petranović*. Objavio je 32 knjige u 38 tomova, 16 brošura, 314 naučnih radova u raznim zbornicima i naučnim časopisima, 261 rad u novinama, 259 prikaza u naučnim časopisima i novinama, uredio je 23 posebna izdanja, napisao 36 recenzija knjiga koje su objavljene. Za sobom je ostavio šest neobjavljenih knjiga i 22 članka u rukopisu.

Impozantan stvaralački opus prof. dr Branka Petranovića javnosti je u potpunosti predstavljen delom Dragomira Lončara i Ljubodruga Dimića: *BRANKO PETRANOVIĆ – Bibliografija i biobibliografija*". Uz predgovor prof. dr Đorđa Stankovića (7-11) i uvodno slovo o životnom putu i stvaralaštvu prof. dr Branka Petranovića (15-26), koji su prevedeni i na engleski jezik, ovu jedinstvenu knjigu čine: bibliografija radova prof. dr Branka Petranovića, popis rukopisne zaostavštine, biobibliografija radova o Branku Petranoviću i registri.

U nadahnuto pisanom predgovoru, prof. dr Đorđe Stanković, konstatujući da je prof. dr Branko Petranović bio istoričar svoje epohe, podarujući joj "mnoga

upečatljiva i neprevaziđena dela", zaključuje: "I epoha će se meriti po Branku Petranoviću".

U uvodnoj reči, do sada najpotpunijem pregledu životnog puta i stvaralaštva prof. dr Branka Petranovića, dr Ljubodrag Dimić vidi u Petranoviću istoričara "koji istraživački ratuje sa 'istorijskom distancom' i radovima o anatomiji partijskog bića, degeneraciji lokalne vlasti, dezintegraciji komunističke svesti, uspeva da je 'potuče', ostavljajući dela koja su i danas stručno i naučno 'živa' i aktuelna". Za dr Dimića *Istorija Jugoslavije 1918-1978* je vrhunac Petranovićevog dugogodišnjeg mukotrpnog i iscrpljujućeg rada u izgradnji sopstvenog viđenja jugoslovenske države, čijem je izučavanju posvetio skoro čitav svoj radni vek.

Ističući da su radovi prof. dr Branka Petranovića, zbog bogatstva činjenicama i brojnih konceptijskih i metodoloških inovacija, "naprosto zahtevali i podsticali rasprave", Dimić podvlači da Petranović "nije imao mnogo valjanih sagovornika". S druge strane, kao izuzetan poznavalac stvaralaštva i ličnosti prof. dr Branka Petranovića, dr Ljubodrag Dimić, potpuno tačno, zaključuje da su nagrade i priznanja, koje je Petranović dobijao, "bile u protivrečnosti sa spremnošću da se temeljenim čitanjem i analizom iz njegovog istoriografskog dela izvuku zaključci i do-